

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационният труд на Стоян Йорданов Доклев

„Ибн Кайим ал-Джаузия (1292–1350) в посткласическата ислямска мисъл“

за придобиване на научната и образователна степен „доктор“ по професионално направление 2.1 (арабско обществознание)

Рецензент: проф. дфн Павел Веселинов Павлович

Дисертационният труд на Стоян Йорданов Доклев, „Ибн Кайим ал-Джаузия (1292–1350) в посткласическата ислямска мисъл“, за придобиване на научната и образователна степен „доктор“ по професионално направление 2.1 (арабско обществознание) е посветена на една от най-значимите фигури в посткласическата ханбалитска юриспруденция и теология, Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа. Авторът на предложениия труд си поставя за цел да попълни редица празнини в съвременните изследвания на ханбализма и свързаните с него фундаменталистски течения, известни като „салафизъм“, в които Ибн Қаййим бива често засенчван от харизматичната фигура на своя именит учител, Тақй ад-Дийн Абӯ ал-‘Аббас Аҳмад ибн ‘Абд ал-Ҳалӣм, прочут със своя патроним Ибн Таймиййа (1263–1328).

Представеният ми за рецензиране труд се състои от Увод, три глави, Заключение, Приложение с преводи на текстове от и за Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа и Библиография.

В Увода (с. 5–18) дисертантът се спира на значимостта на темата и причините, които са го насочили към нея. Важен мотив за избора на темата се оказва донякъде учудващият факт, че Ибн Қаййим е недостатъчно изучен мислител. Доклев с право отбелязва: „за целия ХХ в. няма нито една монография, посветена на този ислямски учен, а повечето задълбочени изследвания на трудовете му датират от едва едно-две десетилетия“ (с. 14, срв. сс. 39–40). Дисертантът заявява намерението си да разгледа възгледите на Ибн Қаййим в религиозно-правния контекст на неговата епоха и откроява влиянието на Ибн Қаййим върху учението на салафизма като един от главните аспекти на дисертационния труд. За да осъществи изследователските си цели, Доклев възнамерява да проследи житейския път на учения и да проучи няколко негови произведения, които са най-характерни за правно-теологическите му възгледи.

От Увода личи, че дисертантът е отлично запознат с изворите и модерната литература за Ибн Қаййим, както и с необходимия за успешното осъществяване на изследователските му цели по-широк кръг от научни публикации, включително наскоро издадената монография на Симеон Евстатиев *Салафизмът в Близкия Изток и границите на вярата* (София, 2018) както и монографията на Miriam Ovdia Ibn Qayyim al-Jawziyya and the Divine Attributes (Leiden, 2018). Похвално е, че авторът изтъква изследванията на български арабисти по темата. Това говори за съществуването на българска школа по мюсюлманска теология, чиито постижения са на равнището на европейските проучвания по темата.

Първа глава (сс. 19–93) започва с биографичен очерк за Ибн Қаййим. Дисертантът разглежда изчерпателно мюсюлманските автори, чиито произведения съдържат биографични справки за Ибн Қаййим, след което обобщава тяхното мнение за учения като положително. В подкрепа на това мнение Доклев привежда редица цитати от съответните произведения (сс. 23–26). След като разглежда биографичните сведения за Ибн Қаййим в арабозичната книжнина, Доклев се прехвърля към съвременните изследвания на западни езици. Дисертантът отбелязва, че Ибн Каййим дълго време е бил засенчен от славата на своя учител, Ибн Таймиййа (с. 39–44). Показва, че подобен подход не е изобретение на западния ориентализъм, както смятат Биргит Кравиц и Алина Кокошка, а се налага от такива значими биографи като ас-Сафадї и Ибн Хаджар, които работят далеч по-скоро след смъртта на Ибн Таймиййа и Ибн Қаййим.

Предвид тясната връзка между учителя и ученика, Доклев основателно се спира на делото и учението на Ибн Таймиййа (сс. 45–56). Това му позволява да очертае обществената и интелектуалната обстановка на епохата, в която се оформят възгледите им, а също така да открои съществуващите, но често пренебрегвани различия между техните учения.

Дисертантът анализира теологичните диспути, в хода на които се оформят възгледите на Ибн Таймиййа и Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа (сс. 57–64). Разглежда екзегетичните похвати на ханбалитите и техните рационалистични опоненти – аш‘аритите. Обрисова Ибн Таймиййа и неговия ученик като последователи на един „интелектуализиран традиционализъм“. Въпреки че настояват на придържане към текста, те се опитват да оборят своите рационалистични опоненти чрез езика на разума и логиката, доказвайки епистемологичната им несъстоятелност по отношение на метафизичните въпроси.

В политически план е важно учението на Ибн Таймиййа за „повеляване на одобряването и възбраняване на порицаването“ (65–67). Ибн Таймиййа разглежда този принцип, който изисква предприемането на действия за спазване на мюсюлманския нормативен морал, като задължение на всеки мюсюлманин. По този начин той дава основание на последователите си да се намесват във всекидневието на своите единоверци при всяко действие, което намерят за уронващо моралните устои на исляма.

Важна част от учението на Ибн Таймиййа и Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа е представата им за сляпото подражание (*тақлїд*) и самостоятелното усилие (*иджтихїд*) (67–69) на учения, която е от особена важност за разбирането на днешния салафизъм. Ибн Таймиййа и неговите последователи отричат сляпото подражание на школските авторитети, като по този начин подкопават системата на традиционно установените школи в суннитското правознание.

Разгледана е представата на Ибн Таймиййа и Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа за свещената война (*джихїд*) с неверниците както в дома на исляма, така и извън него (сс. 77–81). Дисертантът се спира на борбата на Ибн Таймиййа и неговия ученик срещу неислямски практики (сс. 81–86). Към подобни практики спадат отбелязването на християнски религиозни празници и посещението на гробища, включително гробовете на пророците.

Прави впечатление задълбоченият анализ на Доклев на мнението на Ибн Таймиййа и неговия ученик по въпроса за трикратния развод и даването на условен обет за развод (*ал-хилф би-т-талїќ*) (сс. 86–93). Дисертантът разкрива политическите аспекти на застъпването от двамата теза, че широко практикуваният в мамелюкски Египет условен обет за развод не

води до необратимо прекратяване на брака при нарушаване на дадената клетва. Подобни последици имат и възгледите им срещу *никāх ат-тахлїл*, т.е. брак с трето лице, имащ за цел да узакони последващ повторен брак между вече разведени съпрузи.

Първа глава дава адекватна представа за епохата на Ибн Таймиййа и неговия ученик както и за основните предизвикателства, пред които се изправят обществата в източната част на мюсюлманските земи.

Втора глава (сс. 94–156) започва с класификация на трудовете на Ибн Қаййим (94–110). Авторът се придържа към предложеното от Биргит Кравиц подразделяне на девет основни групи. От огромния корпус произведения на учения Доклев избира пет „емблематични за ханбалита трактата“ (с. 111), които представляват не само едни от най-значимите му трудове, но също така най-пълно съдържат ключовите за дисертацията теми: теологията на Ибн Қаййим, полемиката му с християните и особения му подход към критиката на мюсюлманските предания (*хадїсите*).

Анализирайки теологията на Ибн Қаййим, Доклев се спира на полемиката му срещу юдеите и християните (сс. 111–121). Целта му е да докаже, че арабският пророк е назван в писанията на юдеите и християните, които са подправили съответните текстове, за да прикрият истината. Дисертантът показва как Ибн Қаййим прилага принципите на мюсюлманската херменевтика в контекста на една парафрастична екзегетика на Библията.

Друг теологичен въпрос е свързан с разбирането на Ибн Қаййим за съдружаването (*ширк*) и свързаното с него посещаване на гробове (сс. 118–129). Според Ибн Қаййим редица от забранените практики са заимствани от християните и юдеите. Задълбочено разглежда споровете между Ибн Қаййим и противниците му, които застъпват тезата, че тогавашните практики при посещението на гробове не се намират в противоречие с шарї'ата.

В областта на ислямската правна теория дисертантът разглежда приносите на Ибн Қаййим към теорията за „сляпото подражание“ (*тақлїд*) и „независимото съждение“ (*иджтихād*) на юриста (130–137). Тезата на Ибн Қаййим, че правните решения трябва да се основават само на текстове от Корана и Сунната, но не и на подражание на имам, заляга в основата на антитаклидизма на салафизма в наши дни.

Доклев се спира на мнението на Ибн Қаййим за правния статут на „закриляните общности“ (*ахл аз-зимма*) (137–147). Разглежда подробно учението на Ибн Қаййим за обхвата на данъка джизийа и смисъла на неговото налагане. Прави впечатление вниманието, което ученият отделя на темата за законността на данъка по отношение на идолопоклонниците неараби, което явно е свързано с преживяния от него сблъсък с монголското нашествие в Сирия и Палестина.

Следващата част от втора глава е посветена на Ибн Қаййим като критик на *хадїсите* (147–153). Приносът на учения в тази изключително важна за мюсюлманското право и история област е съсредоточен в труда му *ал-Манāр ал-мунїф фї с-сахїх ўа-д-да'иф*. Забележителен е опитът на Ибн Қаййим да оценява достоверността на преданията не по традиционния начин, който се основава на критика на *иснāда*, а чрез анализ на съдържанието (*матн*).

Втора глава дава изчерпателна представа за възгледите на Ибн Қаййим по теологичните, правоведските и хадїсоведските въпроси, които авторът е поставил в центъра

на изследването си. Намирам частта, посветена на *ҳадїсната* критика на Ибн Қаййим, за особен принос на дисертанта към дебатите в модерната наука за *ҳадїсите* относно това дали мюсюлманските критици прибъгвали към анализ на *матна*. Въпреки че не един мюсюлмански учен през вековете отпреди Ибн Қаййим е заявявал привързаност към критика на *матна*, тя винаги е била подчинена на критиката на *иснāда*. Подходът на Ибн Қаййим е несъмнено иновативен, защото, както убедително показва дисертантът, той може да доведе до обявяване на един *ҳадїс* за недостоверен, дори когато *иснāдът* му е привидно безупречен (вж. нпр. с. 148).

Трета глава (с. 157–199) е посветена на влиянието на Ибн Қаййим (а неизбежно и на Ибн Таймиййа!) върху посткласическата ислямска мисъл през периода между средата на XIV в. и края на XVI в. Авторът на дисертацията разглежда това влияние в очертаните в предходните глави тематични кръгове, свързани с мюсюлманското право и теология. Към тях той добавя и темата за „пророческата медицина“, която не е засегната в първа и втора глава.

Трета глава е най-слабо разработена и представя по-скоро конспективно основните насоки, в които се разгръща влиянието на Ибн Қаййим през следващите столетия. С оглед на изключителната важност на темата при евентуална публикация на труда авторът би трябвало значително да разшири тази част, която да оформи гръбнака на една бъдеща монография.

Трудът на Стоян Доклев има несъмнено приносен характер.

За първи път в българската арабистика и ислямознание той хвърля обобщаващ поглед върху живота и учението на Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа. Изследването е от особена важност с оглед на слабия интерес към Ибн Қаййим от страна на съвременното западно ислямознание.

Трудът поставя учението на Ибн Қаййим в неговия социално-исторически контекст. Очертана е тясната връзка между теологичните и правните възгледи на Ибн Қаййим и политическите събития от епохата.

За първи път в българското ислямознание Стоян Доклев предлага превод на редица основополагащи текстове на Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа, както и текстове на по-късни учени за него.

Работата се отличава с ясна структура и е написана на книжовен български език. Преводите са ясни и точни. Намерени са адекватни съответствия на мюсюлманските стилови похвати и терминологични единици.

Като недостатъци на труда мога да отбележа:

Липсват заключения в края на всяка отделна глава. Въпреки че подразделите на главите дават достатъчно ясна представа за разглежданите в тях теми, авторът би трябвало да ги обобщи в кратки заключения. По този начин той би улеснил всеки читател, който се обърне към труда за справка относно учението на Ибн Таймиййа и Ибн Қаййим ал-Джаўзиййа.

Трета глава съдържа теми, които не са включени в първите две глави (пророческата медицина, мъчението в гроба, потушаването на огъня в ада и др.). Подобно разминаване е

обяснимо с мащаба на темата, но трябва задължително да бъде отстранено при евентуална публикация на труда.

На с. 20 авторът твърди, че при превземането на Багдад от монголите през 1258 г. са избити „стотици хиляди души“. Това твърдение е явно преувеличение. Колкото и голяма да е била столицата на Аббасидите в средата на XIII в., населението ѝ надали е достигало няколкостотин хиляди души.

На някои места авторът превежда термина *фанā* като „анихилация“ (с. 76, 160, 199). Употребената на други места българска дума „погиване“ е далеч по-уместна в случая.

Въпреки тези пропуски представеният от Стоян Доклев труд „Ибн Кайим ал-Джаузия (1292–1350) в посткласическата ислямска мисъл“ без съмнение отговаря на изискванията за придобиване на образователната и научна степен доктор. Авторът има две публикации по темата на дисертационния труд. Описаните в Автореферата приноси отговарят на съдържанието на труда. С оглед на това препоръчвам на почитаемото жури да присъди на Стоян Йорданов Доклев научната и образователна степен „доктор“ по направление 2.1 (арабско обществознание).

София,

26.11.2018 г.

П. Павлович